

UNIVERSITETET I OSLO

DET SAMFUNNSVITENSKAPELIGE FAKULTET

Sensorveiledning SVEXFAC, våren 2011

Overordnede instruksjoner for 4-timers eksamen:

Eksamen varer fire timer og består av to deler. Den første delen består av tre oppgaver, hvor kandidatene skal svare på alle oppgavene. I den andre delen av oppgaven skal kandidatene besvare *én* av tre gitte oppgaver.

Sensorene skal sette separate karakterer på hver av de to hoveddelene, som så skal slås sammen til en endelig karakter. De to hoveddelene teller i utgangspunktet tilnærmet like mye. Hvis det er usikkerhet om hva som burde bli den endelige karakteren skal sensor legge mest vekt på del II.

Hvis en kandidat stryker på en av hoveddelene, så skal kandidaten også stryke på eksamen som helhet, uavhengig av hvor godt kandidaten gjør det på den andre delen. Begrunnelsen for dette er at kandidaten da viser manglende kjennskap til pensum som helhet.

De tre oppgavene under del I teller like mye. Hvis en kandidat ikke tilfredsstill minimumskravene på to av de tre kortsvarsoppgavene, stryker kandidaten på del I, og dermed også på eksamen som helhet. En kandidat kan imidlertid bestå del I selv om kandidaten ikke tilfredsstill minimumskravene på *én* av oppgavene. Dette fordrer imidlertid at svarene på de to andre kortsvarsoppgavene samlet vurderes til karakteren D eller bedre, slik at karakteren på del I totalt vurderes til en E eller bedre.

Overordnede instruksjoner for 6-timers eksamen:

Eksamen varer seks timer og består av to deler. Den første delen består av tre oppgaver, hvor kandidatene skal svare på alle oppgavene. I den andre delen av oppgaven skal kandidatene besvare *to* av tre gitte oppgaver.

Sensorene skal sette separate karakterer på del I og på hver av de to oppgavene under del II. Del I og de to oppgavene under del II teller ved sammenslåing til endelig karakter, en-tredjedel hver.

De tre oppgavene under del I teller like mye. Hvis en kandidat ikke tilfredsstill minimumskravene på to av de tre kortsvarsoppgavene, stryker kandidaten på del I. En kandidat kan imidlertid bestå del I selv om kandidaten ikke tilfredsstill minimumskravene på *én* av oppgavene. Dette fordrer imidlertid at svarene på de to andre

kortsvarsoppgavene samlet vurderes til karakteren D, eller bedre, slik at karakteren på del I totalt vurderes til en E eller bedre.

Gitt at de som tar 6-timers eksamen bare har anledning til å velge bort *en* oppgave, kan de bestå eksamen selv om de stryker på en av de tre hoveddelene. Dette fordrer imidlertid at de to øvrige delene vurderes til karakteren D eller bedre.

Pensum:

Grimen, Harald: *Samfunnsvitenskapelige tenkemåter*, 3. utgave, Universitetsforlaget 2004

Balsvik og Solli (red): *Introduksjon til samfunnsvitenskapene*, Universitetsforlaget 2009.

Holst, Cathrine: "Hva er feminisme" Pdf-fil tilgjengelig i Fronter

Del I

- a) **Hva er en menneskemodell? Gjør kort rede for ulike hovedtyper menneskemodeller.**

Pensumreferanse: Grimen, kapittel 3.

Det ble satt av en forelesning og deler av ett seminar til temaet menneskemodeller.

Det er et **minimumskrav** at studentene viser en forståelse for hva menneskemodeller er for noe og at de kan redegjøre for to ulike hovedtyper menneskemodeller. I pensum og undervisning ble det viktigste hovedskillet trukket mellom kausale menneskemodeller på den ene siden, og intensjonale menneskemodeller på den andre siden. Det ble også gitt eksempler på undertyper av hver av disse hovedmodellene, hvor skillet mellom to typer intensjonale modeller, rasjonelle og ikke-rasjonelle (normstyrte) menneskemodeller, ble vektlagt sterkest.

Skillet mellom kausale og intensjonale menneskemodeller går i følge læreboken ut på hvordan menneskelig handling blir betraktet. Kausale menneskemodeller betrakter menneskelig handling som dels bestemt av årsaker som mennesket selv ikke trenger å vite noe om. Slike modeller betrakter altså menneskelig handling utenfra. Menneskelig

handling kan imidlertid studeres både utenfra og innenfra. Intensjonale menneskemodeller kjennetegnes ved at de søker å forstå og forklare menneskelig handling innenfra. Når man forklarer en persons handlinger ved å vise til grunner, forutsetter man at personen kan vise til de samme grunnene for å begrunne sine handlinger. Når vi årsaksforklarer en persons handlinger forutsetter vi imidlertid ikke at aktøren selv kan vise til de samme årsakene.

Det skilles ut ulike typer kausalemneskemodeller ut fra hva slags årsaker som vektlegges som de viktigste. Sterke besvarelser (C eller bedre) vil kanskje beskrive ulike typer kausale menneskeodeller.

Sterke besvarelser (C eller bedre) vil kanskje også forklare skillet mellom rasjonelle og ikke-rasjonelle menneskemodeller. Dette skillet er basert på den type grunner man mener er utslagsgivende for hvordan mennesket vil opptre. Rasjonelle menneskemodeller vektlegger at individer handler med utgangspunkt i et system av preferanser, ønsker og oppfatninger, hvor aktøren velger den handlingen som best realiserer preferansene, gitt en viss virkelighetsoppfatning. Modellen om det ikke-rasjonelle menneske vektlegger at en aktørs handlingsvalg styres av visse normer og verdier som aktøren opplever som bindende. (Enkelte studenter vil kanskje kunne bruke begrepet ”Det normstyrte menneske”, da dette har blitt benyttet i undervisningen.)

b) Hva går kravet om informert samtykke ut på? Hvorfor kan det være praktisk vanskelig, om ikke umulig, å sikre fullt informert samtykke i samfunnsforskning?

Pensumreferanser:

- Grimen, s. 405-410
- Fangen, Katrine: ”Etikk i kvalitative studier”, i Balsvik/Solli, s. 362-383.
- Milgram, Stanley: ”En atferdsstudie av lydighet”, i Balsvik/Solli, s. 322-335.

Et **minimumskrav** er at kandidaten viser forståelse for at informert samtykke er et forskningsetisk ideal som innebærer at forskere bør respektere at de personene som inngår i forskningen er selvstendige mennesker som selv fritt må få bestemme hvor mye

de ønsker å delta i forskningsprosessen. De bør derfor i størst mulig grad få vite hva forskningen går ut på slik at de kan foreta et informert valg. Det er spesielt viktig at det opplyses om mulige positive og negative konsekvenser som deltakelse kan føre til.

Det finnes en rekke grunner til at fullt informert samtykke kan være vanskelig å innfri i samfunnsforskning. Gjennomsnittlige besvarelser bør trekke frem noen av de følgende momentene fra pensum.

- Informert samtykke er vanskelig å innfri i deltakende observasjonsforskning fordi mange situasjoner som oppstår spontant vil hemmes dersom forskeren skulle avbryte situasjonens naturlige flyt for å informere alle deltakerne. (Eksempel brukt i Fangen: deltakende observasjonsstudie av politiet.) I slike situasjoner anbefaler Fangen at man som forsker avventer og informerer når det oppstår en situasjon hvor dette er mulig, uten at man avbryter situasjonens naturlige flyt.
- På grunn av kvalitative metoders fleksibilitet er det umulig å gi full informasjon om studien og mulige konsekvenser av å delta.
- Ved bruk av eksperiment som metode er det umulig å gi full informasjon uten å ødelegge hensikten med eksperimentet. Løsningen vil være å gi ufullstendig informasjon, men tilstrekkelig til å foreta et fritt valg. Milgrams lydighetsstudie er problematisk ifht kravet om informert samtykke.
- Infiltrasjon som metode vil alltid bryte med idealet om informert samtykke.
- Noen personer kan sies å mangle samtykkekompetanse. (Fanger, barn, psykisk utvekslingshemmede, rusmisbrukere, etc.).
- Observasjon av personer på offentlige plasser er normalt uproblematisk, så fremt adferden ikke registreres ved tekniske hjelpemidler (lyd/bilde), og så fremt ikke adferden er av svært privat karakter. (Eksempel gitt i Fangen: observasjon av trafikken på horestrøket).

Gode besvarelser (C og bedre) må kunne drøfte og problematisere idealet om informert samtykke, gjerne ved hjelp av eksempler. Artikkelen til Milgram og Fangen gir i tillegg til læreboken til Grimen en rekke slående eksempler. Sterke besvarelser (A-B) vil kanskje vise til ulike praktiske vanskeligheter med å innhente informert samtykke, enten i

eksperimenter eller i kvalitativ forskning, og drøfte hvordan disse vanskelighetene best kan imøtekommes.

- c) **Gi noen grunner for at det kan være svært vanskelig å oppnå begrunnet enighet om normative problemstillinger.**

Pensumreferanse: Grimen s. 334-338.

Thorsen, i Balsvik/Solli s. 425-428

Grimen foreslår tre ulike typer forklaring for hvorfor det er vanskelig å komme til enighet om normative problemstillinger. Den første forklaringen er at normative standpunkter kun er uttrykk for subjektive følelser. Den andre forklaringen går ut på at normative argumenter kun brukes for å fremme personlige interesser. Begge disse forklaringene blir problematisert i pensum og i undervisning. Habermas sin diskursetikk blir blant annet brukt som svar på den andre typen forklaring. Den tredje forklaringen peker til Rawls, og hans tanke om dømmekraftens grenser.

Man kan også svare på dette spørsmålet ved å vise til problemer med norm- og konsekvensargumentasjon. Thorsens diskusjon om hvordan verdiene frihet, likhet, og brorskap, må slipes opp mot hverandre, kan også brukes som utgangspunkt for å svare på problemstillingen.

Det er et **minimumskrav** at kandidatene makter å gi en type *forklaring* for hvorfor det er vanskelig å oppnå enighet om normative problemstillinger, for eksempel ved å peke til egoisme- eller subjektivismeforklaringen. **Gode besvarelser (C eller bedre)** bør i tillegg enten problematisere disse forklaringene, eller gi en mer sofistikert forklaring som utviser dypere forståelse for normativargumentasjon og problemet med å komme til enighet.

Del II: Svar på én av disse oppgavene:

- a) **Hva er et samfunnsfag? På hvilke måter skiller samfunnsvitenskapelige fag seg fra naturvitenskapelige fag? Diskuter hvorfor faghistorie er en viktig del av nesten alle samfunnsfag, og gi deretter en framstilling av en eller flere teoretikere og/eller begreper fra den faghistoriske framstillingen i vårt pensum, som har fått betydning for ettertiden.**

Pensum:

Grimen, *Samfunnsvitenskapelige tenkemåter* kap.1 og 2 (kap. 8, 10 og 13)

Balsvik/Solli (red.) Del I: Faghistorie

Grimen gir i kap. 1 to ulike måter å avgrense samfunnsfagene på:

- 1) Gjennom deres *emneområde* som er forskjellig fra de områder som studeres av andre vitenskaper (menneskelig handling, samhandling, grupper, institusjoner, makt, ulikhet etc.)
- 2) Gjennom deres *metoder* som er forskjellige fra dem man benytter i andre vitenskaper. (Samfunnsvitenskapene må alltid inneholde et element av forståelse og fortolkning.)

Når det gjelder forskjeller mellom naturvitenskaper og samfunnsvitenskaper er dette et omfattende spørsmål som behandles flere steder i boken, men mest nærliggende er kanskje å behandle dette i forhold til positivismestriden (Grimen kap.2) hvor spørsmålet blant annet dreier seg om forholdet mellom vitenskapelig monisme vs. dualisme.

Positivismekritikerne forfekter vitenskapelig dualisme. Dilthey (1833-1911) skiller for eksempel mellom forklaring og forståelse, noe som er beslektet med Skjervheims skille mellom deltager og tilskuer. Positivistene forfekter vitenskapelig monisme. Dette kommer blant annet til uttrykk hos Wienerkretsen:

- 1) Alle vitenskaper skal i dypeste forstand bruke det samme språk, fysikkens språk.
- 2) Poenget med all vitenskapelig aktivitet er det samme, -å finne universelle lover som kan danne grunnlag for kausale forklaringer.
- 3) Grunnstrukturen i alle vitenskapelige metoder er den samme. Det dreier seg om hypotetisk deduktiv metode. (Grimen s. 65)

Spørsmålet kan også relateres til andre kapitler som kap. 10 og diskusjonen av relasjonen mellom forsker og forskningsobjekt og kap. 13 og behandlingen av verdifrihet. Kap. 8 om forskningsopplegg kan også være relevant.

Hvorfor er faghistorie en viktig del av nesten alle samfunnsfag? Grimen tar utgangspunkt i William Outhwaites skille mellom *fjerne forfedre* og *eldre samtidige*. I naturvitenskapene betraktes klassikerne som regel som fjerne fortidige mens de i samfunnsvitenskapene betraktes som eldre samtidige. Deres arbeider betraktes fortsatt som relevante, og teoriutvikling og forskningsprosjekter utvikles på bakgrunn av deres arbeid. Mange av de teoretiske og metodologiske problemstillingene som reises blant annet av Weber og Durkheim er ennå ikke løst, og det er fortsatt aktuelt å referere til deres synspunkter i diskusjonen av disse spørsmålene. Når det gjelder teoretikere og begreper blant klassikerne som peker framover er det mye å velge mellom, og her står studentene fritt. Men vi må være nøye med at valget faller på noe som behandles i vårt pensum og ikke et hvilket som helst faghistorisk eksempel.

De fleste vil antagelig kunne svare noe på denne oppgaven, og det må derfor stilles relativt strenge krav til at det gis gode og pensumrelevante svar på spørsmålene. Et **minimumskrav** må være at besvarelsen avgrenser samfunnsfag på en relevant måte som går utover å nevne eksempler på ulike fag. At den videre kan peke på noen viktige og relevante trekk som skiller naturvitenskapene fra samfunnsvitenskapene og som sier mer enn det åpenbare eller banale. Tilslutt at den gjengir et relevant eksempel fra faghistorien. De gode besvarelsene vil antagelig skille seg ut ved å si noe bra om hvorfor faghistorie er viktig. Dette kan vi ikke kreve for at besvarelsen skal være bestått. For dem som har lest pensum og fulgt forelesningene kan oppgaven være et utgangspunkt for virkelig å utfolde seg i pensumutlegning på en måte som sprenger rammene for sensorveiledningen.

- b) Gjør rede for teorien om rasjonelle valg. Diskuter deretter forholdet mellom individuell og kollektiv rasjonalitet. Trekk inn poenger fra Garrett Hardins artikkel "Allmenningens tragedie" i besvarelsen.**

Pensumreferanser:

- Grimen, kapittel 7, ss. 221-228 for teorien om rasjonelle valg, og ss. 229-231 for forholdet mellom individuell og kollektiv rasjonalitet og allmenningens tragedie.
- Garret Hardin: "Allmenningens tragedie", i Balsvik/Solli (red.) ss. 252-266.

Det er et **minimumskrav** at kandidaten viser en forståelse for kjernen i teorien om rasjonelle valg. En handlemåte er i følge denne teorien rasjonell hvis den i lys av den tilgjengelige informasjonen virker som det beste middel til å nå et gitt, forutsatt mål. Hvor god besvarelsen av denne delen er, avhenger av hvor grundig og godt kandidaten makter å legge fram og diskutere forutsetninger om rasjonalitet som teorien beror på. I pensum og i forelesningen blir en rekke forutsetninger lagt frem og problematisert, blant annet knyttet til antakelsen om at rasjonelle aktører vil velge det *beste* alternativet (Problem: ofte er vi opptatt av å velge alternativer som er gode nok (satisficing)), basert på oppfatninger som er velbegrunnet, hvor aktøren aktivt henter inn ny informasjon, der hvor kunnskapsgrunnlaget oppfattes som usikkert (Problem: ønsketenkning og andre former for irrasjonell oppfatningsdannelse er utbredt). I pensum og forelesning ble også skillet mellom valg under usikkerhet og valg under risiko presentert. Om kandidaten kan redegjøre for denne distinksjonen er det positivt. Valg under risiko kjennetegnes ved at man ikke vet med sikkerhet hva konsekvensene av de ulike handlingsalternativer vil være. Man kan imidlertid anslå sannsynligheten for ulike utfall, og bruker sannsynlighetsbetraktningen for å kalkulere forventet nytteverdi av de ulike handlingsalternativene. Om aktøren er rasjonell, vil aktøren velge det alternativet som maksimerer den forventede nytteverdien. (Problem: urimelig å anta at folk faktisk utfører slike kalkulasjoner, gitt begrensninger i kognitive evner og tid.) Valg under usikkerhet kjennetegnes ved at aktøren ikke kan anslå sannsynlighetene for at ulike konsekvenser vil inntreffe på en presis måte, slik at det ikke blir mulig å kalkulere den forventede nytteverdien knyttet til ulike alternativer. I slike tilfeller nevner læreboken at man bør benytte maksimin-prinsippet, og velge det handlingsalternativet som maksimerer det minimale utfallet. Det verken forventes eller kreves at studentene kan redegjøre presist for hvordan man i følge teorien om rasjonelle valg kan beregne forventet nytteverdi. Det er imidlertid et pluss om man kan redegjøre for dette. I lærebok og i undervisningen ble også hensynet til aktørens normer og verdier presentert og diskutert. Det vil være positivt om kandidaten viser en forståelse for hvilken rolle teorien om rasjonelle valg spiller i

samfunnsforskning. Det er naturlig å forvente at gode besvarelser vil kople opp mot temaet menneskemodeller.

Forholdet mellom individuell og kollektiv rasjonalitet er behandlet både i forelesninger og i seminarundervisning. Hovedfokuset er på ”Allmenningens tragedie”. Denne modellen illustrerer det at dersom brukerne av en allmenning (uregulert felles ressurs) ikke er underlagt noen form for restriksjoner, vil deres samlede utnyttelse føre til overutnyttelse og dermed tragedie for alle. Det samlede resultatet av mange individuelle aktørers rasjonelle handlinger vil dermed være irrasjonelt vurdert fra et kollektivt perspektiv.

Det er et **minimumskrav** at studenten makter å beskrive denne modellen. I den grad kandidaten viser hvordan denne modellen kan generaliseres for å forstå en rekke tilfeller hvor det er en konflikt mellom individuell og kollektiv rasjonalitet, er dette positivt.

Hardin avfeier teknologiske og moralske løsninger på allmenningens tragedie. Ny teknologi kan ikke gjøre endelige ressurser uendelige, og en appell til moral og samvittighet skaper bare angst og løser ikke den såkalte gratispassasjerproblematikken. Det er positivt om studentene redegjør for disse argumentene, men ikke et krav. Privatisering eller ulike former for offentlig regulering kan imidlertid være gode løsninger. Grimen vektlegger samarbeid som løsning på allmenningens tragedie, og diskuterer hva som må til for å muliggjøre samarbeid (tillit, regelverk, oppsyn, sanksjoner). Det er et **minimumskrav** at studentene legger frem et av disse løsningsforslagene.

Adam Smiths teori om den usynlige hånd og markedsmekanismene har blitt brukt for å illustrere situasjoner hvor individuell og kollektiv rasjonalitet er sammenfallende. I et fritt marked gjør det ingenting om personer som bedriver produksjon og annen forretningsvirksomhet bare har som mål å få så høy avkastning som mulig – at de ønsker å kjøpe billig og selge dyrt. Konkurransen tvinger dem nemlig i følge Smith til å holde prisene nede og stimulerer dem i stedet til å effektivisere produksjonen så mye som mulig. Konsumentenes etterspørsel styrer i tillegg produksjonen mot de varer konsumentene vil ha fordi det ikke vil lønne seg å produsere varer og tjenester som folk ikke vil ha. Slik fører individuelt egoistiske handlinger i markedet, i følge Adam Smith,

til at ressursene blir brukt på en effektiv måte, og til at prisene blir lave, hvilket også er til det felles beste. Marx angir i følge pensumteksten til Aakvaag argumenter mot Adam Smiths antakelse om et sammenfall mellom individuell og kollektiv rasjonalitet i et fritt marked. Det er positivt om studenten presenterer teorien om den usynlige hånd, men dette er ikke et krav.

C-besvarelser bør gi presentasjoner av både teorien om rasjonelle valg og allmenningens tragedie, uten store feil og mangler. B-besvarelser bør utmerke seg med mer dekkende og omfattende diskusjoner av enten teorien om rasjonelle valg eller allmenningens tragedie. A-besvarelser bør være gjennomgående solide, med drøftinger og problematiseringer av forutsetninger som ligger til grunn for teorien om rasjonelle valg, og de alternative løsningsforlagene på allmenningens tragedie.

**c) Gi en framstilling av metodologisk individualisme og kollektivism (holisme).
Diskuter deretter hvorvidt det er mulig å overskride disse posisjonene.**

Pensumreferanse: Grimen, kap. 9 og Willy Guneriussen: "Individualisme eller holisme".

Hos Grimen sies det innledningsvis at denne diskusjonen dreier seg om hva man bør henvise til når man forklarer sosiale fenomener, -enkeltindivider eller sosiale fenomener. Videre pekes det på at i individualisme går forklaringsretningen fra individer til sosiale fenomener, og i kollektivism fra sosiale fenomener til sosiale fenomener og individer. Det gis også ulike begrunnelser for de ulike posisjonene, og det diskuteres muligheter for å overskride posisjonene. Videre presenteres moderate versjoner av både kollektivism og individualisme. De to teoretikerne som benyttes av Grimen for å illustrere posisjonene, er Émile Durkheim og James Coleman (noen vil også nevne Adam Smith som trekkes inn i repetisjonsheftet), og gode besvarelser bør kunne beskrive noen eksempler på hvordan de to perspektivene kommer til uttrykk i forskningen. Metodologisk individualisme og kollektivism diskuteres også kort i forhold til forklaringstyper hvor det understrekes at det ikke er noen absolutt sammenheng mellom metodologisk individualisme og formålsforklaringer, selv om det er en vanlig kobling.

Gode besvarelser vil kanskje komme inn på dette, og eventuelt vise hvilke andre forklaringstyper det er mulig å koble til individualismen. Til slutt i kapitlet drøftes også kort en del nyere teorier som har ambisjoner om å overskride motsetningen, slik som Bourdieu, Habermas og Giddens. Giddens er den som behandles mest utførlig. Gode besvarelser vil også få med at det her dreier seg om *metodologisk* individualisme og kollektivism, og ikke en diskusjon av hva som eksisterer (*ontologisk* individualisme og kollektivism). Samtidig er det klart at det i argumentene for og i mot de ulike posisjonene kommer til uttrykk påstander om hva som faktisk eksisterer, slik at dette glir noe over i hverandre.

Artikkelen til Guneriussen legger hovedvekten på å diskutere hvordan begreps skillet kommer til uttrykk hos sentrale teoretikere. Den egner seg dermed godt til å utdype den mer generelle, teoretiske behandlingen av samme problematikk hos Grimen. Her tas følgende temaer og teoretikere opp:

Metodologisk individualisme og psykologiske forklaringer

Karl Marx' kritikk av individualisme og utilitarisme.

Rasjonell handling og rasjonelle aktører.

Emil Durkheim om aktører, strukturer og "sosial tvang".

Forholdet mellom individ og institusjon hos Talcott Parsons.

Artikkelen avslutter med Giddens' overskridende prosjekt.

Muligheten av overskridelse trekkes også inn i behandlingen av de øvrige teoretikerne, men det er Giddens som gis den mest utførlige behandlingen som overskridelsesprosjekt. Her vektlegges struktur og handling som en dualitet. Han avviser dualismetenkernes behandling av handlings - og strukturdimensjonen som atskilte fenomener, og hevder at de må forstås som to sider av samme sak: Strukturer eksisterer kun gjennom handling, og handling er kun mulig gjennom strukturer. Men denne posisjonen problematiseres avslutningsvis i forhold til at strukturens reproduksjon blir avhengig av individenes fortolknings – og meningsproduksjon og Giddens ender dermed opp i en individualistisk posisjon.

Et **minimumskrav** til denne oppgaven må være at den kan gjengi på en noenlunde dekkende måte hva metodologisk individualisme og kollektivism består i. En god

besvarelse (A og B) bør være i stand til å føre en diskusjon hvor mange av de punktene som nevnes over er med, og kunne relatere til Guneriussens artikkel på en relevant måte. En god besvarelse bør videre ha med noen viktige poenger angående forsøket på å overskride posisjonene, - gjerne med utgangspunkt i Giddens. Oppgaven kan jo besvares ved kun å ta utgangspunkt i Grimens behandling, men en god besvarelse som bare gjør dette, og ikke trekker inn Guneriussen, kan ikke få bedre enn C.